

ALTIN ORDA -BİZANS MÜNASEBETLERİ (1261-1395)

The Relations of Golden Horde and Byzantium

Önder GÜLER*

Aydın ÇELİK**

ÖZET

Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci soyundan gelen Hanlar tarafından yönetilen Altın Orda Devleti, Berke Han'ın tahta geçmesi ve İslamiyeti kabul etmesiyle bölgesel bir güç olarak ortaya çıktı. Bu dönemde Mısır Memlukları ile siyasi çekişmeler ve karşılıklı üstün güç olma ideallerinden ötürü Altın Orda Devleti Bizans ile temasa geçti. 1261'de Bizans İmparatoru VIII. Michael Paleolog'un Latinlerden İstanbul'u alması ve Bizans İmparatorluğunu yeniden tesis etme başarısı, Altın Orda Devleti'ni kendi menfaati için kullanabilecek bir siyaset takip etmeye yöneltti. Ve bu çerçevede karşılıklı birtakım siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler içerisine girdi.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, İslamiyet, Bizans, Memluklar

SUMMARY

The Golden Horde State managed by the eldest son Cuci from the descendants of Cengiz Khan, when Berke Khan go trough to the throne and İslam was approval a regional power is emerged. In this period, the Mamluks of Egypt due to political strife and mutual ideals to become the supreme power has contacted by the State of Byzantium. In 1261 VIII. Michael Paleolog, the Emperor of Byzantine take Constantinople from the Latins and restored successfull the Byzantine Emperor. For its own profit started the State of Golden Horde to follow using a political structure. In this situation, there was some mutual political, social and economic relations.

Keywords: Golden Horde, İslam, Byzantium, Mamluks.

Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra büyük hanlık makamına oğlu Ögeday oturdu. Onun hâkimiyeti Moğol İmparatorluğu'nun teşkilatlandırılması bakımından önemliydi. Bu bağlamda 1235'te devlet işlerini alakadar eden yeni müesseseler münasebetiyle toplanan büyük kurultayda, Altın Ordu Devletini de yakından ilgilendiren Batı seferi yani Doğu Avrupa istilası kararlaştırıldı. Bu tarihten önce 1227 yılında Batı'da İrtiş ırmağına kadar olan topraklar Cengiz Han tarafından en büyük oğlu Cuci'ye verilmişti. Cuci Cengiz Han'ın en büyük oğlu olduğundan bu topraklar *Büyük Orda* olarak kayda geçti. Bununla birlikte Moğolların bu

* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D./ Elazığ.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü./Elazığ.

tarihten sonraki askeri hareketleri Orda'nın Batı yönünde genişlemesini sağladı.¹ Kurultay, Doğu Avrupa seferi sorununu iki defa ortaya atmışsa da, bu bölgenin işgali ancak 1236'da gerçekleşti. Bu sefer, Cuci'nin oğlu Batu tarafından idare edildi. Sefer sonunda Batu, Doğu Avrupa'yı fethedip Altın Ordu'yu kurmak suretiyle bu devletin ilk han'ı oldu. 1224'ten 1225'e kadar saltanat süren Batu'nun vefatıyla yerine kardeşi Ulagçı Han, onun da 1258'de ölümü üzerine Berke'ye Kıpçak tahtına giden yol açılmıştı. Berke'yle birlikte Moğolların Batı kolunun siyasetine yeni bir unsur girdi, İslamiyet. Berke gençken Müslüman olmuş ve yeni inancını Yakın doğu siyasetinin temel taşı haline getirmişti. Artık bir Müslüman olarak Mısır Memluk Devleti ile dostane münasebetler kurabilecek bir konumdaydı.² Nitekim Mengü Han'ın ikinci küçük kardeşi olan Hülâgu, Moğolların dünyayı fetih amaçlarının bir parçası olarak, 1258 yılında Abbasi Halifeliğinin başkenti Bağdat'a saldırınca, Müslüman bir Moğol olan Berke'yle arası açılmıştı. Berke o zamanlar Moğol İmparatorluğu'da Cuci Ulusu'nun Aşağı Volga yöresindeki Saray kentinde oturuyordu. Bu ayrılığın sonucunda, Moğol imparatorluğundan bağımsız bir devlet olan, Altın Ordu (ya da Altın Orda) devleti ortaya çıktı.³

Altın Ordu'yu 1357 yılına kadar Cengiz'in büyük oğlu Cuci'nin soyundan gelen on bir han yönetti. Bu on bir han siyasi olarak komşuları arasında yer alan Bizans ve Rus Beylikleri ile ve inanç birliği içine girdiği Mısır Memlukleri Devletiyle sıkı ilişkiler içine girdiler.⁴ Bu ilişkiler arasından üzerinde fazla çalışılmayan, Altın Ordu devleti-Bizans ilişkilerini ele almaya çalıştık.

1261 yılında İstanbul'daki Latin İmparator II. Baudouin ile Latin Patrik'in hâkimiyetlerine son veren VIII. Michael Paleologus; ekonomik bakımdan tükenmiş, toprakları küçülmüş ve parçalanmış Konstantinopolis'i ele geçirdi.⁵ Bu sırada Berke Han'ın ve İlhanlı Sultanı Hülâgu'nun Kafkasya

¹ Geniş bilgi için bkz., Aydın Çelik- Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 95, S. 188, Eylül-Ekim 2010, s. 140-141.

² George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, (İngilizceden Çev: Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s., 188; A. YU. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.(29)-37.

³ Michael Weiers, "Rusya'daki Altın Ordu", *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 7 Aralık 2006- 8 Nisan 2007, s. 306.

⁴ Michael Weiers, a.g.m., s. 306.

⁵ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 117-119; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 76.

için vermiş oldukları mücadele ve bu doğrultuda yaptıkları bir takım ittifaklar vardır. Hülâgu'nun İran ve Suriye seferlerine, Berke Han'ın yolladığı kuvvetler de iştirak etmişlerdi. Hülâgu'nun bölgeyi ele geçirmek için yaptığı savaşlar sona erince, Berke Han ile arası açıldı; bunun en büyük sebebi Azerbaycan idi. Burası Hülâgu'ya aitti. Ancak Berke Han da bu zengin bölgeyi kendisi almak istiyor, bunu, Hülâgu'ya yardım için kuvvet göndermiş olmasının karşılığı olarak sayıyordu. Fakat bu anlaşmazlık bir savaş'a dönüştü.⁶

Berke Han'ın, İlhanlılarla olan mücadelesi Memluk Sultanlığı ile arasında bir yakınlaşma doğurdu. Berke, Hülâgu ile arası bozulur bozulmaz, Hülâgu ordusundaki Altın Ordu kuvvetlerinin Memluk Sultanlığına gitmeleri emrini vermişti. Bununla birlikte Memluk Sultanı Baybars ile Berke arasında elçi ve mektup gidiş-gelişleri olduğu ve Hülâgu'ya karşı birlikte hareket etme düşüncesi üzerine çalışıldığı, ayrıca Altın Ordu'dan Mısır'a Memluk ordusunu kuvvetlendirmek için Kıpçak esirlerinin gönderildiği bilinmektedir.⁷

Berke Handan sonra 1266' da tahta geçen Mengü Timur, 1271'de İstanbul'a da bir sefer düzenledi. Bizans imparatoru Laskaris, Altın Ordu'nun ve Mısır Memluklerinin kuvvetlenmesini istemiyor ve Hülâgu devletini himayeye çalışıyordu. Cuci ailesiyle Memluk sultanları arasındaki anlaşmayı bozmaya çalışan Laskaris, iki taraf arasında elçi teati edilmesini engellemek istiyordu.⁸ Kafkasya üzerinde yaşanan tüm bu durumlardan sonra Bizans da Altın Ordu ve İlhanlıların içinde bulunduğu bu karışık durumdan faydalanmalıydı.⁹ Nitekim VIII. Michael'in İstanbul'u Latinlerden aldığı imparatorluk; Asya'da Nikea imparatorluğu, Avrupa'da ise, Trakya'dan ve Makedonya'nın bir kısmından ibaret kalmıştı.¹⁰ Bu sebepten dolayı Asya'daki Nikea (İznik) İmparatorluğu, İran Moğolları ile dostça ilişkiler içindeydi. Çünkü bütün Küçük Asya ve Kafkasya İlhanlı Hükümdarı Hülâgu'nun hâkimiyeti altında olduğundan, Bizans imparatoru VIII. Michael bu hükümdar ile bir şekilde ilişki içerisine girmesi kaçınılmazdı. Ancak, VIII. Michael sulh yoluyla uzlaşmayı yeğleyerek 1260 yılı sonbaharında İznik'te bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma Küçük Asya ve özellikle de Anadolu Selçuklularına karşı Hülâgu'yü serbest bırakıyordu. 1261 Sonbaharında İlhanlılara bir Bizans

⁶ Geniş bilgi için bkz: Aydın Çelik- Önder Güler, a.g.m., s. 142-143.

⁷ Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletler Tarihi*, Bilge Yay., İstanbul, 1984, s. 529.

⁸ A. YU. Yakubovskiy, a.g.e., s. 45-46.

⁹ Bertold Spuler, a.g.e., s. 76-77.

¹⁰ Paul Lemerle, a.g.e., s. 98.

sefaret heyeti gitti. Bu heyet reisinin İstanbul'da Pantokratör manastırı başpapazı (Archimandrit) Prinkips (sonradan Antakya patriği Theodosios Villehardouin) olması muhtemeldir. Elçilik heyetinin İlhanlılarla sıkı bir mukavele yaptığı belli ise de antlaşma gizli tutuldu; çünkü Bizans Altın Ordu ve Mısır ile eskisi gibi samimi münasebet kurmuş bulunuyordu.¹¹

Bizans İmparatoru VIII. Michael, 1261'de Cenevizlilerin yardımıyla Latinler geri aldığı İstanbul'u ve 1204 yılında yapılan dördüncü Haçlı seferlerinin devleti üzerindeki zararlarını henüz toparlamaktaydı. Ayrıca sanat hazinelerinin Venedikliler tarafından talan edilmesi ve devletin mali imkânları alabildiğince yetersiz olması gibi bir takım sebeplerden dolayı; VIII.Michael'i kaybedilmiş toprakları yeniden fethetmek ve imparatorluktan geriye kalanları parçalamak için hazırlanmakta olan komşu egemenlere karşı -Balkanlar, Sicilya ve daha başkaları için- bir ordu oluşturmaya başladı. İmparatorun küçülen devleti, jeopolitik konumu sayesinde hala önemli bir bölgesel güç olmayı sürdürüyordu. Hiç kimse onun izni olmaksızın Akdeniz'den Karadeniz'e geçemediği için, Akdeniz ülkeleri ile Avrupa'nın güneydoğu ülkeleri arasındaki ulaşım ve iletişimin efendisiydi.¹² Ve bu dönemde Bizans için Kıpçak Moğolları ile de ticari ilişkiler kurmak gayet kârlı idi. İstanbul Boğazındaki politik ve ekonomik değişiklikler Bizans'tan geçen Kıpçak ve Mısır arasındaki deniz yolunu da açtı. Diğer taraftan Memlukler'in Kıpçak Sahrasıyla olan ticari münasebetlerinin kesilmesi ve Baybars'ın deniz yoluyla bu ticareti devam ettirebilmesi için Bizans ile ilişki içerisinde olması gerekiyordu.¹³ Aynı durum Altın Ordu devleti için de geçerliydi ve bu sebepten ötüre de Bizansla iyi ilişkiler içerisinde olması gerekiyordu.

1261 yılında, birçok piskopos, Melkit patriği ve bir emirden oluşan bir elçilik heyeti Kahire'den Konstantinopolis'e gidiyordu. Çok geçmeden Mısırlı elçi ve tacirleri Kıpçak ülkesine götüren gemilerin Boğazlardan serbestçe geçişine izin veren bir antlaşma imzaladı. Baybars ile VIII. Michael ve yine Baybars ile Berke arasında başka elçi gidiş gelişleri de oldu.¹⁴ Bu karşılıklı elçi gidiş gelişleri sonucunda 1263 yılında Bizans ile

¹¹ Bertold Spuler, a.g.e., s. 76-77.

¹² Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul, 2005, s. 53.

¹³ Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları- Memluk Münasebetleri" (1250- 1277), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S.2, Mayıs 1999, s. 49; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), TTK. , Ankara, 1981, s. 424.

¹⁴ Andre Clot, a.g.e., s. 53.

Berke arasında ticari bir antlaşma imzalandı.¹⁵ Elçiler Konstantinopolis'ten geçiyor ve orada iyi kabul görüyorlardı. Ama bir takım zorluklar da ortaya çıkıyordu.¹⁶ İyi bir entrika ve diplomasi uzmanı olarak ülkesinin çıkarlarını başarıyla kovalayan bir hükümdar olan VIII. Michael,¹⁷ İlhanlıların hanı ve Baybars'ın can düşmanı Hülâgu ile bir antlaşma imzaladı.¹⁸ Diğer taraftan Baybars Hülâgu'ya karşı Berke'yi kışkırtarak¹⁹ ona kıymetli kumaşlar ve çeşitli hayvanlar hediye etti.²⁰ Fakat Altın Ordu Devletine doğru yol alan elçiler, VIII. Michael'in emriyle Bizans topraklarında alıkonunca beklenmedik bir gecikmeyle karşı karşıya kaldılar. Öte yandan aynı zaman zarfında Hülâgu'nun bir elçisi de Bizans'a geldi ve karşılıklı güvence antlaşmasının müzakerelerine başlandı. Bu gecikme haberi üzerine, Berke Bizans topraklarına ordu gönderdi. Ordu (muhtemelen Akkuş'un arabuluculuğu sayesinde) geri çekildikten sonra elçinin tek başına yola devam etmesine izin verildi- diğer elçi daha önce Mısır'a döndü. VIII. Michael'in İlhanlılarla anlaşmaya varması üzerine imparatorun desteğini kaybeden Anadolu Selçuklu Sultan'ı II. İzzeddin Keykavus, Berke'nin yanına sığınmış ve Akkuş'a karşı entrikalar çeviriyordu. Baybars'ın gönderdiği nadir hayvanlar ve diğer hazineler uzun gecikme nedeniyle kayıp ya da telef oldular.²¹ Diğer taraftan Altın Ordu Devleti'yle ticari ilişkilerini canlı tutmak isteyen Bizans İmparatoru VIII. Michael'in neden böyle bir şey yaptığına gelirsek, muhtemelen; İmparatorun Hülâgu'dan çekinmesi veya o sırada İstanbul'da İlhanlı elçilerinin bulunması sebep oldu.

Öyle ya da böyle devam eden ilişkiler, Berke'nin ölümünden kısa bir süre önce gönderdiği elçilik heyeti de VIII. Michael tarafından alıkonulunca, Baybars buna çok büyük bir tepki gösterdi. Bu tepkiler üzerine imparator taahhütte bulunarak elçileri salıverdi. Tüm bu yaşananların ardından İmparator VIII.Michael; Berke'nin vefatıyla tahta Möngke-Temur çıktığı

¹⁵ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul, 2007, s. 286.

¹⁶ Andre Clot, a.g.e., s. 53.

¹⁷ David Talbot Rice, "Byzantines", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, (Çev: Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 592; Andre Clot, a.g.e., s. 53.

¹⁸ Andre Clot, a.g.e., s. 53.

¹⁹ W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, (Çev: İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 111.

²⁰ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 162.

²¹ P. M. Holt, a.g.e., s. 162; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I - Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1994, 97-98.

için elçileri alıkoyduğunu ve sultanla tüm ilişkilerinin barış içinde devam etmesini gerektiğini açıkladı.²²

Berke Han, İlhan Abaka'ya karşı yaptığı savaşta ölmesine rağmen, halefi Mengü Timur, Abaka'nın küçük kardeşi ve isim adaşı İranlı Mengü Timur'a karşı savaşı devam ettirdi. Büyük siyaset oyunları arasındaki Kıpçak memleketi birçok devletin ilgisini çekti. Bizans ve bilhassa Mısır çok defa İlhanlılara karşı Deşt-i Kıpçak'ı tahrike çalıştı. O çağda Avrupa'nın yek diğeriyle çatışan ve iki blok'unu teşkil eden devletler, kendi menfaatlerini ittifaklarla ahenkli bir şekilde ayarlamaya çalışıyorlardı. 1270'de birinci blokta Fransa, Sicilya (Anju sülalesinden Şarl), Papalık ve Ceneviz vardı. Bunlar İlhanlılarla mektuplaştılar. Papa'nın hedefi, doğudaki küçük Hıristiyan- şövalye devletlerini tehdit eden Mısır'a karşı muvazene sağlamaktı. Macarlar da bu bloka dahil idi. İkinci blokta Ceneviz'e karşı Venedik, Kastilia, Mısır ve Kıpçak bulunuyordu. İki ateş arasında sıkışıp kalan Bizans, hem Kıpçak'la, hem de İlhan ile iyi geçinmeye çalışıyordu. Bizans İmparatoru VIII.Michael her iki tarafa da haraç ödüyordu.²³ Ve kısa bir zaman sonra oluşacak olan Bulgarların her türlü Bizans aleyhtarı faaliyetlerini önlemek ve Moğollarla barışı güvence altına almak için evlilik ittifaklarını tercih etmiş ve İmparator kızı Euphrosyne'yi Altın Ordu'nun önemli komutanı ve Berke'nin yeğeni Nogay'a zevce olarak vermişti. Diğer kızını da İlhanlı hükümdar'ı Abaka'ya verdi.²⁴

Bu hısımlıktan sonra, Altın Ordu ve Mısır ile Bizans arasındaki münasebetler uzunca bir zaman sorunsuz devam etti.²⁵ Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus, Moğolları 1260 yılında, Ayn-ı Câlud'da kesin bir yenilgi ve bozguna uğrattıktan sonra Mısır Türk-Memluklu Hükümdar'ı olan Baybars'ın yardımını sağlama yolunda bir takım çabalar sarf etti. Fakat olumlu bir sonuç alamadı. Bir süre sonra da artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emirleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a eski dostu İmparator VIII. Michael Paleoloğos'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykâvus, Altın Ordu hükümdarı Berke Han ile Memluklu sultan'ı Baybars'ın Moğollara karşı bir ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı.

²² P. M. Holt, a.g.e., s. 162-163.

²³ Lászlo Râsonyî, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s. 221.

²⁴ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev: M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul, 2006, s. 440; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Son Devir Osmanlı-Türk Münasebetleri-* (1261-1461), Ankara, 1989, s. 5; George Ostroqorsky, a.g.e., s. 424; P.M. Holt, a.g.e., s. 163; Lászlo Râsonyî, a.g.e., s.221.

²⁵ Şerif Baştav, a.g.e., s. 5.

Fakat bu sıralarda, gelişen siyasi durum dolayısıyla İmparator VIII. Michael, İzzeddin Keykâvus'u hapse attığı gibi, beraberindekilere de insanlık dışı davranışlarda bulundu (1262).²⁶ Kısa bir süre sonrada Berke Han, gerek imparatorun Selçuklu sultanına ve kendisine gösterdiği ve gerekse de Memluklu elçilerine karşı giriştiği düşmanca tavırları dolayısıyla 20 bin kişilik bir ordu ile Balkanlardaki Bizans memleketlerini istila etti. Bu sefer sonucunda İzzeddin Keykavus ve ailesini hapisten kurtarıp ülkesine getirtti.²⁷

Tüm bu gelişmeler üzerine, Berke döneminde Kıpçak Moğolları, Bulgar Çarı Konstantin Teş'in daveti üzerine, Bizans İmparatoru VIII. Michael Paleologos'a karşı Balkan işlerine katıldılar. Berke'nin küçük yeğeni Nogay 20 bin süvari ile Tuna'yı geçti. VIII.Michael Paleologos Moğolları karşılamaya çıkmış, ama Yorgi Pakhimeres'in itirafına göre, Bulgar sınırına gelen Bizanslılar Moğolları görünce paniğe kapılarak dağılmışlardı. Bozgun halinde kaçarlarken hemen hemen hepsi Moğol kılıçları altında can verdi (1265 İlkbaharı). İstanbul'da rehin tutulan Selçuklu Sultanı II. Keykavus'un Nogay tarafından bu sefer sırasında veya başka kaynaklara göre 1269-1270 kışında kurtarıldığı belirtilmektedir.²⁸ Bütün bu ilişkiler sonucunda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi VIII.Michael evlilik ittifakları içerisine girmiş ve Paleologlar ile Cucioğullarının akrabalık ilişkileri söz konusu olmuştu.²⁹

Bu arada 1277 yılında Bulgar Çarı Konstantin Teş öldürülünce, Bulgar Çarlığı yeniden taht mücadeleleriyle sarsılmaya başladı. Nogay ile VIII. Michael farklı adayları destekleyince Altın Orda'nın resmi hanı Mengü-Timur, Nogay'ın yetkilerini sınırlandırmak için Balkanlardaki işlere müdahil olmaya karar verdi.³⁰ Mengü-Timur, metropolit Kirill ile birlikte Saray şehrinin piskopos'u Feogonost'u elçi olarak VIII. Michael'in yanına İstanbul'a gönderdi.³¹ Gönderilen bu elçi büyük ihtimalle 1273, 1276 ve 1279 yıllarında Konstantinopolis'e gelen Feogonost; Mengü Han tarafından özenle seçilmiş olup, Bizans İmparatoru'nun Papa III. Nikolay'ın isteklerine

²⁶ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi- Siyaset, Teşkilat ve Kültür-*, TTK., Ankara, 1995, s.478.

²⁷ Rukne'd-din Baypars, *Baypars Tarihi*, (M. Şerefüddin Yaltkaya), C. 2, Maarif Matbaası, İstanbul, 194 1, s. 32-33.

²⁸ Rene Grousset, a.g.e., s. 439; Anıl Çeçen, *Tarihte Türk Devletleri*, İstanbul, s.112.

²⁹ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1999, s. 80.

³⁰ İlyas Kamalov, a.g.m., s. 90.

³¹ Rene Grousset, a.g.e., s. 441.

cevap verdiği zamana denk geldi. Böylece Han'ın piskopos üzerindeki etkisi büyük olduğundan onun aracılığıyla Bizans'a yaklaşmak istedi.³²

Berke vefat ettikten sonra tahta yeğeni Mengü-Timur veya Mongka Temür geçmişti. Mengü-Timür, Berke Han tarafından başlatılmış olan Memluk Sultanlığı ve Bizans İmparatorluğu ile dostluk siyasetine devam etti. Hanlık toprakları üzerinde Yunan Ortodoks Kilisesi rahiplerine imtiyazlar tanıyan bir nizamname yayınladı ve Saray piskopos'u Feogonost'u birçok defalar İstanbul sarayına elçi olarak gönderdi.³³

Mengü-Timur'un kardeşi ve halefi Tuda-Mengü (1280-1287), memleket işleriyle ilgilenmediğinden dolayı hal edildi.³⁴ Tahttan feragat etmek zorunda bırakılan Tuda-Mengü'nün yerine, önceki iki Han'ın yeğeni Tula-buka (1287-1290) getirildi. Hanlığın gerçek hakimi, Berke Han zamanında, 1262'den 1266'ya kadar İran'a ve 1265'de Bizans İmparatorluğuna karşı yapılan seferlerde ordunun başında gördüğümüz Cuci ailesinden gelen Nogay idi. Nogay, Bizanslılara karşı oldukça emin bir müttefik olarak gözükiyordu. 1280'de Nogay, Bulgarların Çarı Ivaylo veya Lakanas'ın Bizanslılar tarafından tahtan indirilmesinde yardımcı olmuş ve yerine yine Bizanslıların isteğine uygun olarak Yorgi Terterii adında bir "Koman" yani Türk-Kıpçak boyar'ının geçmesini sağladı. Terterii bu dönemde (1280-1292) Bulgaristan, Nogay'ın şahsına sınımsız bağlı kalarak ülkesi için gerçek bir Moğol himayesi oluşturdu. Terterii'nin oğlu Svetoslav Nogay'ın sarayında rehin olarak bulunurken, çarın kız kardeşi de Moğol reisinin oğlu Çaka veya Ceku ile evlendi.³⁵

Tabii Bulgaristan'ın Nogay'ın şahsına bu kadar bağlı olmasının altında yatan en önemli sebep veya sebepler olarak; Mengü-Timür'un ölmeden önce Balkan işlerine karışması ve Bulgar tahtı yüzünden Nogay ile VIII. Michael'in arasının biraz açılmış olması, Bulgarların böyle bir bağlılık içerisine girmelerine sebep oldu. Mengü-Timur ölünce Bizans'a hoş görünmek yahut bozulan ilişkilerini tekrar düzeltmek için eline iyi bir fırsat geçti. Bu sıralarda isyankâr Teselya hakimi İoannes Dukas'a karşı sefer hazırlığı içerisinde bulunan Bizans İmparatoru VIII. Michael; bu iş için damadı Noğay'ı yardıma çağırılmakta geçikmedi. Bu durumu gören Nogay hiç zaman kaybetmeden 4000 kadar en iyi askerini Michael'e yardıma

³² Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970, s. 118-119.

³³ Rene Grousset, a.g.e., s. 441.

³⁴ Rıza Nur, *Türk Tarihi*, C. 2, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1924-1926, s. 161.

³⁵ Rene Grousset, a.g.e., s. 442.

gönderdi. İmparator damadının bu hareketinden çok memnun kaldı. Fakat planlanan bu sefer gerçekleştirilemedi. Lâkin, imparator 1282 yılında öldü.³⁶

1290'da Nogay, elinde rahat bir oyuncak haline geleceğini umduğu Berke hanın yeğeni Mengü Timur'un altıncı oğlu Toktay'ı tahta geçirdi. Ancak Toktay da, hükümdarları tahttan indirip çıkartan adamın vesayetinden bıktı. Bu sebeple Nogay'a taarruz etti ve 1297'de Don yakınlarında, 1299 yapılan ilk muharebede ona karşı galip geldi. 1299'da ise Dinyeper yakınlarında onu yendi. Yenilen Nogay askerleri tarafından terk edildi.³⁷

Daha sonra vefat eden Nogay'ın ölümüyle birlikte Bulgaristan ve Bizans ile devam eden ilişkiler zayıflama sürecine girdi. Hatta Bulgaristan üzerindeki Altın Orda boyunduruğu tamamen gevşedi. Bulgar Knezi Svetoslav, Kuzey Trakya'ya saldırıp Karadeniz kıyısındaki Bizans liman kentlerini işgal etti. Onları Ceneviz gemilerine kapattı ve İstanbul'a buğday dış satımını yasakladı. İstanbul şehri zaten büyük bir yiyecek kıtlığı çekmekteydi. Ve bu ambargo şehrin gıda ihtiyacını bir kat daha arttırdı. Diğer taraftan imparatorun Bulgarları tehdit edecek gücü ve cesareti de yoktu. Bu nedenle Bizans imparatorluğu 1307'de onların zapt ettikleri bütün yerleri ellerinde tutmalarına izin veren bir antlaşma imzaladı ve torunlarından birini Svetoslav'a eş olarak verdi.³⁸

1312 yılına gelindiğinde Altın Ordu Devleti'nin başına geçen Özbek Han ilk olarak; Azerbaycan ve Horasan üzerine seferler düzenleyerek, birçok defa Hülâgu Han'ın torunlarıyla karşılaştı. Ayrıca Özbek Han'ın tahta çıktığı sıralarda Tver ve Moskova Knezleri birbirleriyle savaş içindeydiler. Bu sebeple bu iki knezlik arasında çeşitli sıkıntıları veya anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma yolunda önemli adımlar atan Özbek Han³⁹ gösterdiği üstün başarılarından dolayı devletinin ve hükmettiği topraklardaki halkı tarafından daima yetenekli ve üstün bir hükümdar olarak kabul edildi. Diğer taraftan bu dönemde Özbek Han Bizans İmparatorluğu ile devletinin önceden devam eden bazı ilişkilerini devam ettirdi ve Özbek Han, Bizans İmparatoru'nun kızı ile evlendi. Bu kız Özbek Han'ın üçüncü karısı⁴⁰ yani daha sonraları Beylun Hatun olarak tanıyacağımız⁴¹ ve II. Andronikos'un oğlu III. Andronikos'un kızıdır. Yani Özbek Han'ın o dönemi Bizans

³⁶ Donald M. Nicol, a.g.e., s. 94.

³⁷ Rene Grousset, a.g.e., s. 444; Lâszlo Râsonyi, a.g.e., s. 221-22.

³⁸ Donald M. Nicol, a.g.e., s. 149-150.

³⁹ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, (Notlandırarak Çev: İlyas Kamalov), Kaknüs Yay., İstanbul, 2003, s. 51, 53.

⁴⁰ Rıza Nur, a.g.e., s. 165.

⁴¹ Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., s. 55.

İmparatorluğunun III. Andronikos dönemine denk gelmektedir.⁴² Ayrıca Özbek Han eşini İbn Batuta ile birlikte İstanbul'a babasının yanına ziyarete gönderdiği gibi bir takım bilgilerde mevcuttur.⁴³ Diğer taraftan bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temellerinin atılması başlangıçta Altın Ordu Devleti'ni etkileyecek gibi gözükse de bu etki kendisini daha sonraları gösterecektir. Bu dönemde Osmanlı Devleti bölgede büyük bir tehlike olarak görülmediği için pek fazla hesaba katılmadı.⁴⁴ Fakat güneyde Osmanlılar 1345'de Çanakkale boğazını geçince, Mısır'a giden boğazlar yolu da kapandı. Dolayısıyla Altın Orda için Bizans ve Balkanlar ile olan bağlar önemini kaybetti. Bu suretle Altın Ordu cihan siyaseti alanından uzaklaştırıldı. Özbek ve Canibek çağına kadar, Altın Ordu Devleti'nin kültür gelişmesi de zirvesine ulaştı.⁴⁵ Toktay Han ve sonrasında başa geçen amca oğlu Özbek Han döneminde Altın Ordu-Bizans ilişkilerinde herhangi bir değişiklik görülmedi.⁴⁶

1342 yılında Altın Ordu tahtına çıkan Canibek, İtalyanlara verilen imtiyazları uzatmakla işe başladı. Ancak 1343'de bu imtiyazlar sonrasında Venedik ve Cenevizlilerle bir takım sorunlar yaşadı. Ardından İran'da Hülâgu hanedanının düşüşünden beri süregelen karışıklıktan yararlanarak, Azerbaycan'ın fethini gerçekleştirmeye çalıştı. Bu sebeplerden ötürü Bizans ile ilişkilerde bulunamayan Canibek'in ölümünden birkaç yıl sonra Altın Ordu hanlığında uzun süreli bir politik kriz baş gösterdi. Sorunun temelinde Cuci soyundan gelen prenslerin sayısındaki artışa bağlı olarak miras kalan toprakların paylaşımı meselesi ile devletin birliğini ve gücünü tüketen Moğol-Türk aristokrasisinin yükselişi yatmaktaydı. Çatışmalar, Canibek'in oğulları arasında baş gösterdi ve ardından Cuci ulusunun doğu kısmındaki hanların Altın Orda'nın siyasi işlerine müdahil olma dürtüsünü harekete geçiren bir dizi saray isyanı vuku buldu.⁴⁷

Devletin kriz veya fetret döneminde Saray'dan Semerkant'a kaçarak Emir Aksak Timur'un yanında misafir kalan Toktamış, bir müddet sonra Timur'un askeri yardımıyla Sıgnak şehrini ele geçirdi ve Nasreddin Bahadır adıyla kendisini Altın Ordu Devleti'nin doğu bölgesindeki kolu olan Ak Orda adlı bölüğünün hâkimi ilan etti. Altın Ordu hanı Mamay Mirza'nın

⁴² George Ostrogorsky, a.g.e., s.462; Donald M. Nicol, a.g.e., s. 161.

⁴³ Rıza Nur, a.g.e., s. 165.

⁴⁴ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976, s. 72.

⁴⁵ László Rásonyi, a.g.e., s. 223.

⁴⁶ Mustafa Kafalı, a.g.e., s. 72.

⁴⁷ Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., 57; Rene Grousset, a.g.m., s. 445-46; George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev: Doğukan ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yay., İstanbul, 2009, s. 98.

Kulikovskaya Muharebesinde yenildiğini duyunca yine Aksak Timur'un yardımıyla Altın Ordu'ya döndü ve tahta çıktı.⁴⁸ Yeni Han Toktamış (1376-1395) ortamı düzelterek, 1382'de Moskova'yı hâkimiyeti altına alarak burayı kendisine tabii kıldı. Diğer taraftan Toktamış Han devleti büyütürken Aksak Timur'un himayesinden sıyrılmak istiyordu. Halbuki Timur onu akrabalarına karşı koruyarak hanlık konumuna ulaşmasına yardımcı oldu. Toktamış Han arkasını emniyete almak için Litvanya Büyük Prensiği ile ittifak anlaşması yaptı. Suriye'de Timur tarafından tehdit edilen Mısır Memlukleri ile tekrar münasebet kurdu. Muhtemelen Osmanlı Sultan'ı I. Bayezid'i da koalisyona sokmaya çalıştı. Fakat bütün bu tehditler boşa çıktı. Ve Toktamış Han Kur Nehri boyunda Timur'a karşı yaptığı mücadelede yenik düştü ve 1395'te tahtını kaybetti.⁴⁹ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Toktamış Han döneminde de Timur ile olan mücadele ve taht çekişmelerinden dolayı Bizans İmparatorluğuyla pek bir ilişki içerisine girilemedi. Kezâ Özbek Han döneminden sonra zaten Altın Ordu- Bizans ilişkileri durmuş ve devlet yıkılana kadar da böyle devam etti.

KAYNAKÇA

Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, (İngilizceden Çev: Eşref Bengi Özbilen), Selenga Yayınları, İstanbul, 2007.

Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), İletişim Yay., İstanbul, 1994.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, (Çev: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul, 2005.

Ostroqorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), TTK. , Ankara, 1981.

Yakubovskiy, A. YU., *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev: Hasan Eren), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev: Aykut Kzancığıl, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul, 2007.

Tiesenhansen, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, (Çev: İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

Holt, P. M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

⁴⁸ Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., 67; Aydın Çelik- Önder Güler, a.g.m., s. 141.

⁴⁹ Lâszlo Râsony, a.g.e., s. 228.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev:M. Reşat Uzmen), Ötüken Yay., İstanbul, 2006.

Râsonyı, Lászlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kült. Araş. En. Yay., Ankara, 1988.

Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1999.

Baypars, Rukne'd-din, *Baypars Tarihi*, (M. Şerefüddin Yaltkaya), C. 2, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

Fahreddin, Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, (Notlandırarak Çev: İlyas Kamalov), Kaknüs Yay., İstanbul, 2003.

Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*, (Çev: Doğukan ve Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yay., İstanbul, 2009.

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletler Tarihi*, Bilge Yay., İstanbul, 1984.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1994.

Baştav, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Son Devir Osmanlı-Türk Münasebetleri- (1261-1461)*, Ankara, 1989.

Sevim, Ali - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi- Siyaset, Teşkilat ve Kültür-*, TTK., Ankara, 1995.

Çeçen, Anıl, *Tarihte Türk Devletleri*, İstanbul.

Toğan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970.

Nur, Rıza, *Türk Tarihi*, C. 2, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1924-1926.

Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976.

Weiers, Michael, "Rusya'daki Altın Ordu", *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 7 Aralık 2006- 8 Nisan 2007, s. 306.

Rice, David Talbot, "Byzantines", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, (Çev: Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 592.

Kamalov, İlyas, "Osmanlı Öncesi Avrupa'daki Türk Hâkimiyeti : Altın Orda", *Avrasya Fatihi Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s.80.

Özbek, Süleyman, "Türkiye Selçukluları-Memluk Münasebetleri"(1250- 1277), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S.2, Mayıs 1999, s. 49.

Çelik, Aydın-Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.95, S.188, Eylül- Ekim 2010, s. 139-162